

Janusz Mariański

Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich

W socjologii przez „wartości” rozumie się najczęściej to wszystko, co wiąże się z pozytywnymi emocjami, co skupia na sobie pragnienia i dążenia jednostek i czego one jako „rzeczy” cennej poszukują na co dzień (pozytywne wartości codzienne). To, co nie jest przedmiotem pożądania, ludzkich pragnień, lecz wyrazem repulsji i związanych z nią wewnętrznych stanów dezaprobaty, określa się niekiedy jako negatywne wartości życiowe lub antywartości. Z socjologicznego punktu widzenia wartości wiążą się z pragnieniami, potrzebami czy preferencjami. Odzwierciedlają cele i dążenia życiowe mające znaczenie priorytetowe (standardy pożądań). Wartości życiowe wiążą się z tym, co dla człowieka w różnych sferach jego działalności jest znaczące i sensowne, co jest w życiu ważne lub mniej ważne. Im więcej jednostka zainwestowała w jakąś sprawę, im więcej poświęciła dla niej, w tym większym stopniu staje się to wartością życiową.

Wartości o normatywnym i powinnościowym charakterze pozwalają odróżnić rzeczy, stany rzeczy, zachowania słuszne od niesłusznych (tzw. wartości słusznościowo-powinnościowe). Wartości typu pragnieniowo-przyjemnościowego wskazują, jakie one są i jak są oceniane. Niezależ-

nie od tego, czy wartości ujmować będziemy jako „przedmioty naszych dążeń”, czy jako „koncepcje tego, co godne pożądania”, „standardy orientacji” lub „kryteria tego, co powinno być przedmiotem pożądań”, cechą wyróżniającą podejście socjologiczne będzie umieszczanie uznawanych wartości w szerszym kontekście wpływów grup czy zbiorowości społecznych, a nawet społeczeństwa globalnego. W socjologicznej praktyce badawczej nie jest łatwo rozgraniczyć to, czego się pragnie, od tego, o czym się sądzi, że powinno się pragnąć. Socjologia nie mówi o wartościach prawdziwych, obiektywnych, właściwych, wiecznych. Mają one swoje odniesienia do kontekstu społeczno-kulturowego. W każdej grupie społecznej ludzie mają wyobrażenia o tym, co jest cenne, czegoś pragną lub unikają, o coś zabiegają¹.

Jeżeli wartości uzyskują znaczenie i uznanie na płaszczyźnie społecznej, mówi się o wartościach społecznych. W tej perspektywie badawczej wskazuje się często na rolę społeczeństwa i jego poszczególnych substruktur w upowszechnianiu, selekcyonowaniu, sankcjonowaniu wartości oraz ukazuje się funkcje wartości w danym systemie społeczno-kulturowym. Wraz ze zmianami w życiu społecznym będą podlegać pewnym modyfikacjom schematy tego, co jest atrakcyjne dla ludzi, i to, co jest godnym przedmiotem pożądania. Z punktu widzenia socjologicznego można mówić, że wartości są społecznie uznanymi, zinstytucjonalizowanymi miernikami orientacji dla działań społecznych. Jako wzorce oceny i interpretacji odnoszą się do tego, co jest idealne, godne pożądania i zdobycia. Wartości pośredniczą pomiędzy indywidualną i strukturalną płaszczyzną ludzkiego ży-

¹ D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2012, s. 336–358; J. Kozak, *Dzieci postmoderny? Studium socjologiczne nad religijnością studentów*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014, s. 400–420.

cia, są związane z określoną kulturą społeczeństwa. Oznaczają się względną trwałością wynikającą z ich internalizacji w jednostkach, w ramach procesów socjalizacyjnych. W konsekwencji wartości mają znaczenie – poprzez normy – jako wyznaczniki zachowań jednostek, jako siła motoryczna działań indywidualnych i grupowych. Także przewidywalność zachowań ludzkich jest lepsza, gdy opiera się ona na wiedzy o wartościach niż kiedy na wiedzy o postawach.

Wartości, które są głębiej osadzone w osobowości człowieka niż opinie, poglądy i postawy, określają styl życia człowieka w odniesieniu do jego własnej koncepcji życia oraz w stosunku do otoczenia społecznego. Podstawową cechą wartości jest ich trwałość. Tam, gdzie brakuje wartości, zaznacza się zachwianie sensu i tożsamości osobowej, gdyż one właśnie kierują emocjonalnymi i poznawczymi orientacjami oraz standardami wyboru celów i środków działań indywidualnych (integrują całą osobowość). Również na płaszczyźnie społecznej wartości motywują oraz legitymizują decyzje i działania, także i tutaj spełniają funkcje integracyjne oraz sensotwórcze. Wartości stoją jakby poza lub ponad tymi decyzjami i działaniami, legitymizują standardy tego, co jest godne wyboru, preferencji itp. Rozumiane jako życzenia, pożądania czy aspiracje dadzą się w końcu sprowadzić do potrzeb działającego lub potrzeb grupy społecznej².

Socjolog bada wartości, które zostały zinternalizowane w procesie socjalizacji pierwotnej i wtórnej oraz w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Mogą być one zatem rozumiane jako obowiązujące w danej grupie przekonania co do ważności pożądania i hierarchii osób lub rzeczy pod określonym kątem widzenia. Według Piotra Sztompki wartości to „reguły, których przedmiotem są pożądane, godne, słuszne

² J. Mariański, *Wartość/wartości*, [w:] *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, J. Mariański (red.), Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 878–879.

cele działań”³. Te wartości kulturowe wskazują, do czego ludzie powinni dążyć, a normy kulturowe – jak powinni do tego dążyć (sposoby czy metody działania, środki stosowane do osiągnięcia celu). Z socjologicznego punktu widzenia wartości nie są dane raz na zawsze i nie są dane uniwersalnie, są relatywne. Nabierają różnych treści w odmiennych zbiorowościach. Oprócz odrzucenia pewnych wartości może występować ich powolna atrofia, gdy są one jeszcze deklaratorywnie uznawane, ale występuje powszechna obojętność lub przyzwolenie na ich łamanie⁴.

Socjologowie wskazują na różnicę między tym, co jest upragnione, a tym, czego powinno się pragnąć. W szeroko rozumianych wartościach życiowych mieszczą się wartości moralne związane z kategoriami dobra i zła, tego co powinno się czynić i czego należy zaniechać, tego co szlachetne i godne człowieka jako człowieka, jak i to, co jest sprzeczne z godnością osobową człowieka. Mogą być one rozumiane jako obowiązujące w danej grupie społecznej czy w całym społeczeństwie przekonania co do ważności pożądanego pewnych dóbr i hierarchii rzeczy pod określonym kątem widzenia, nie tylko w sensie pragnieniowo-przyjemnościowym (wartości życiowe), ale przede wszystkim słusznościowo-powinnościowym (wartości moralne). Wartości moralne są bardziej stabilne, bardziej zakorzenione w strukturze osobowości jednostki niż wartości życiowe.

Ujmowane w badaniach socjologicznych wartości stanowią tylko część rzeczywiście funkcjonujących wartości, tak jak wartości określonej kultury i społeczeństwa stanowią jedynie część niemal nieskończenie szerokiego spektrum moż-

³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2012, s. 345.

⁴ P. Sztompka, *Socjologiczne pojęcie wartości*, [w:] *Doktor honoris causa Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej – Piotr Sztompka*, Warszawa 2017, s. 49.

liwych form wyrazu ludzkich wartości. Przekazywane w tradycji społeczno-historycznej i moralnej społeczeństwa wartości nakładają się na doświadczenie jednostkowe. Na tej drodze tworzy się indywidualny świat aksjologiczny, stanowiący układ odniesienia dla jednostki, uzasadniający jej decyzje moralne i kierunkujący jej działania. Wartości przyczyniają się nie tylko do solidarności społecznej w wymiarach całościowego społeczeństwa (umacnianie trwania i działania systemu społecznego), ale i do szczęścia jednostek, znalezienia sensu życia i bycia człowiekiem.

W większości ujęć socjologicznych o charakterze empirycznym wartości odnoszą się do przedmiotów i stanów rzeczy uznanych i odczuwanych jako atrakcyjne, zaspokajających ludzkie pragnienia, pożądania i potrzeby. W tym znaczeniu wartości są do pewnego stopnia czymś wtórnym wobec świata naturalnych skłonności, potrzeb, a nawet interesów i użyteczności. W subiektywnych ujęciach wartości na płaszczyźnie socjologicznej miesza się niekiedy wartość i normę. Przez wartość rozumie się wtedy wszystko to, co jest dla jednostki godne oczekiwania i pożądania, a więc to, co może stać się wyrazem potrzeb i dążeń, a także i to, co może stanowić wzorzec i normę jej zachowań, czyli wskazanie na to, jak jednostka powinna lub nie powinna postępować. Nadaje się wówczas wartościom cechy normatywnych wzorców.

W niniejszych rozważaniach zwrócimy uwagę na trzy typy wartości uznawanych przez maturzystów puławskich, a mianowicie, na wartości codzienne, wartości niosące sens życia i wartości jako cele ostateczne⁵. W głównej hipotezie badawczej zakładamy, że młodzież maturalna znajduje się już w fazie zaawansowanej młodości, częściowo uniezależ-

⁵ J. Mariański, *Wartości osobowe i społeczne*, [w:] *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas, A. Maj (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, Radom 2016, s. 1266–1269.

leżnia się już od rodziny pochodzenia, jej główne zainteresowania i działania przenoszą się poza rodzinę. Rozpoznaje ona już dokładnie swoje perspektywy życiowe, a równocześnie coraz wyraźniej ustala swoją hierarchię wartości i autonomię moralną. Następuje także zachwianie, a niekiedy i rozpad ukształtowanych w rodzinie wartości i norm, które w coraz mniejszym stopniu wpływają na postępowanie jednostek. Młodzież maturalna szczególnie przeżywa kryzys tożsamości, w tym także kryzys tożsamości religijnej i moralnej. Wartości religijne i moralne stają się kwestią wyboru i wykazują się brakiem stabilizacji w czasie i swoistą ambiwalencją. Jest to „cena”, jaką płacą jednostki w warunkach radykalnych zmian społecznych. Nowoczesne społeczeństwa zindywidualizowane i spluralizowane charakteryzują się różnorodnością celów życiowych, akceptowanych norm, światopoglądów i stylów życia. Brakuje konsensu w odniesieniu do wspólnie uznawanych wartości i ich hierarchii.

Ankiętę audytoryjną przeprowadzono w czterech szkołach ponadgimnazjalnych w Puławach (w I Liceum Ogólnokształcącym im. księcia Adama Czartoryskiego, w Społecznym Liceum Ogólnokształcącym im. Christiana Piotra Aignera, w Technikum nr 1 i w Technikum nr 2). Do dalszych analiz statystyczno-korelacyjnych w 2016 roku włączono 286 ankiet, co stanowiło 83,6% założonej próby badawczej. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety pt. „Maturzyści a wartości moralne”, opracowany w 1993 r. w Katedrze Socjologii Moralności KUL, uzupełniony w 2009 r. kilkoma dodatkowymi pytaniami. W czterech szkołach ponadgimnazjalnych kilkanaście osób nie wypełniło ankiety lub wypełniło ją tylko częściowo, inni byli – mimo ponawianych prób dotarcia do nich – nieosiągalni (w sumie 16,4%).

W całej zbadanej zbiorowości było więcej kobiet niż mężczyzn (58,7% wobec 41,3%); młodzieży z liceów ogólnokształcących mniej niż młodzieży z techników (48,3% wo-

bec 51,7%); młodzieży ze wsi i miast do 20 tys. mieszkańców więcej niż młodzieży z Puław (61,9% wobec 38,1%); młodzieży z rodzin inteligenckich (31,5%) i robotniczych (26,9%) więcej niż z rodzin chłopskich (14,3%; 2,8% – inne określenia, 24,5% – brak odpowiedzi); określający sytuację materialną swej rodziny jako dość dobrą (39,2%) i przeciętną (32,5%) więcej niż jako wyraźnie dobrą (19,2%), lub złą (5,6%; 3,5% – brak odpowiedzi). Wśród ogółu zbadanych maturzystów puławskich 5,9% określiło siebie jako głęboko wierzących, 55,9% – jako wierzących, 16,8% – jako niezdecydowanych w sprawach wiary, 10,8% – jako obojętnych religijnie, 9,4% – jako niewierzących i 1,2% – brak odpowiedzi; 9,4% – uczestniczący w każdą niedzielę we mszy św., a niekiedy i częściej, 15,0% – w każdą niedzielę, 27,9% – od jednego do trzech razy w miesiącu, 27,3% – kilka razy w roku, 18,9% – w ogóle niepraktykujący i 1,4% – to nieudzielający odpowiedzi⁶.

W warunkach intensywnej transformacji społeczno-ekonomicznej i społeczno-kulturowej zmienia się ważność i znaczenie poszczególnych wartości i ich treści, zmieniają się też praktyczne sposoby ich realizacji. Niektóre wartości całkowicie stabilne w osobowości człowieka mogą okazać się trudne do realizacji w życiu codziennym, a nawet stają się dysfunkcjonalne w zróżnicowanym i zmieniającym się radykalnie społeczeństwie. W nowych warunkach ustrojowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych zaznaczają się szczególnie silne tendencje w kierunku indywidualizmu, wzrostu znaczenia wartości skoncentrowanych na „ja”. Przemiany aksjologiczne ku indywidualizmowi wiążą się z różnymi motywacjami. Tak rozumiane wartości są zmienne,

⁶ J. Mariański, *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 2, s. 225–252; K. Skoczylas, *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw wschodnich*, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek 2016, s. 123–125.

relatywne, a nawet relatywistyczne. Są one zakorzenione w procesach wartościowania, nie mają odniesienia do wartości obiektywnych⁷.

Wartości codzienne uznawane za ważne w życiu

Wartości pełnią wiele ważnych funkcji zarówno w życiu jednostek, jak i grup społecznych oraz całego społeczeństwa. „Dla jednostki są azymutem orientacji życiowych. Nadają one kierunek myśleniu, preferencjom, dokonywanym wyborom. Nie podają szczegółowych rozwiązań, modeli, postaw, ale sytuują w konkretnej optyce, która dopuszcza pewne aktywności, a inne wyklucza z orbity możliwych działań. Nie dokonuje się to tylko w sferze racjonalnej kalkulacji, ale także w płaszczyźnie emocjonalnych działań. Wartości są pierwotnym sitem selekcyjnym upust ludzkich ekspresji”⁸. Wartości codzienne o charakterze względnym zyskują na ważności w powiązaniu z wartościami ostatecznymi, tracą na znaczeniu w warunkach przyspieszonych zmian społeczno-kulturowych.

W socjologii wyróżnia się dwa porządki wartości: osobowe i społeczne. Wartości osobowe wiążą się z orientacją życiową ostateczną, np. ze zbawieniem człowieka (tzw. wartości ostateczne), lub są związane z codzienną egzystencją i zaspokajaniem potrzeb życiowych (tzw. wartości codzienne). Wartości społeczne odnoszą się do innych ludzi, nabierają znaczenia i uznania w małych grupach społecznych (np. w rodzinie), w szerszych grupach społecznych (np. warstwy społeczne, zawody), czy całym społeczeństwie (np. na-

⁷ R. Spaemann, *Kroki poza siebie. Przemówienia i eseje*, J. Merecki (tłum.), Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 251.

⁸ M. Zemło, *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 255.

ród). Wartości społeczne dają grupom społecznym i społeczeństwu sens i identyfikację oraz legitymizację. Niekiedy są nazywane wartościami podstawowymi. Wartości o charakterze konkretnym i instrumentalnym (wartości codzienne) podlegają szybkim procesom przemian, w miarę jak zmieniają się indywidualne cele i dążenia życiowe, znacznie szybciej niż wartości ostateczne i podstawowe.

Wartości codzienne są często utożsamiane z celami i dążeniami życiowymi. Są odnoszone do pewnych przedmiotów lub stanów rzeczy, które zaspokajają potrzeby jednostek lub grup społecznych. „Jeśli ludzie uznają jakieś ważne dobro za bardziej od innych warte tego, aby je w życiu osiągnąć, to mówi się, że ludzie uznają je za wartości życiowe”⁹. W rzeczywistości wartości są czymś więcej niż potrzebami, celami życiowymi, aspiracjami i dążeniami, chociaż te wszystkie elementy zawierają w sobie. Wartości są relatywnie bardziej stabilne, głębiej zakotwiczone w strukturze osobowości jednostki. Ich realnym przejawem są cele i dążenia życiowe, mobilizujące do aktywności codziennej, zwłaszcza w sytuacjach trudnych. Przyczyniają się do nadania jednostkom i grupom społecznym konkretnych kształtów i identyczności. Przekonanie, że coś posiada istotną wartość, może być ważnym czynnikiem motywującym do działania.

W świetle badań socjologicznych można twierdzić, że bardziej są akceptowane ogólne i abstrakcyjne wartości, mniej zaś te, które odnoszą się do konkretnych sytuacji ludzkich i nawiązują do osobistej odpowiedzialności za bliskiego człowieka. Dokonujące się przemiany wartości zaznaczają się we wszystkich dziedzinach życia indywidualnego i społecznego, w rodzinie, w pracy zawodowej, polityce, kulturze,

⁹ A. Sułek, *Wartości życiowe dwóch pokoleń*, [w:] *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej*, S. Nowak (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, s. 293–313; O. Śtefańak, *Moralność młodzieży w opinii nauczycieli*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin 2014, s. 25–35.

moralności i religii. Oznaczają one zachwianie tradycyjnego systemu wartości (etyka osiągnięć i obowiązku), utrwalo-nych w okresie powstawania społeczeństwa industrialnego. Niekiedy te przemiany są określane jako kryzys kulturowy lub są nawet traktowane jako zanikanie wartości i norm.

Dokonywane przez młodzież wybory celów i dążeń życiowych pozwalają ustalić relację ich nadrzędności i podrzędności, nawet jeżeli nie znamy do końca kryteriów dokonywania hierarchizacji. „W porównaniu ze stosunkowo stabilnymi wartościami, dążenia i cele charakteryzują się znacznie większą mobilnością. Ich zmienność wynika z faktu, iż są uzależnione od zmian otoczenia zewnętrznego i naszego w nim położenia oraz przede wszystkim od naszego postrzegania tych dwóch elementów”¹⁰. Wyróżnione w referowanych badaniach wartości codzienne, stanowiące przedmiot aspiracji i dążeń życiowych, obejmują tylko część złożonego zespołu wartości rzeczywiście uznawanych przez młodzież maturalną. Spośród wielu wartości życia codziennego respondenci mogli wybrać najwyżej pięć wartości. Uzyskane wyniki empiryczne prezentuje tabela 1, zawierająca dane dla maturzystów z Puław w latach 1994–2016 (badania własne) i dla maturzystów z Lublina w roku szkolnym 2009/2010¹¹.

¹⁰ G. Dobrodzicka, *Ewolucja wartości rodzinnych*, [w:] *Zmiany w życiu Polaków w gospodarce rynkowej*, L. Beskid (red.), Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1999, s. 146; A. Kwak, *Małżeństwo i rodzina w czasach zmiany społecznej*, [w:] *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo. Przemiany we współczesnej Polsce*, D. Gizicka (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 13–28; J. Baniak, *Fenomen katolicyzmu polskiego*, „Znaki Czasu” 1992, nr 28, s. 81–84.

¹¹ M. Rola, *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich. Studium socjologiczne*, Wydawca Drukarnia Standruk, Lublin 2016, s. 286–287; A. Majdzińska, W. Śmigieński, *Wpływ religijności na decyzje dotyczące planowania życia rodzinnego studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2009, t. 231, s. 93–112.

Tabela 1. Wartości codzienne uznawane za ważne w życiu (dane w %)

Kategorie odpowiedzi	Puławy			Lublin
	1994	2009	2016	
Dobrobyt	21,9	36,4	32,5	34,3
Sława	2,1	8,8	5,9	2,6
Władza	0,8	9,6	4,9	4,6
Spokojne życie	22,3	44,4	46,5	33,6
Dużo przygód	25,2	24,8	30,4	19,0
Silny charakter	21,9	36,0	36,0	27,1
Szczęście rodzinne	74,0	72,8	69,9	72,9
Ciekawa praca	40,9	39,2	34,6	33,2
Szacunek ludzki	30,6	52,0	51,0	42,6
Wiara religijna	26,4	30,4	29,7	35,1
Grono przyjaciół	43,4	46,4	43,7	38,7
Bycie potrzebnym	40,9	32,8	38,1	32,3
Pomyślność ojczyzny	9,1	14,4	15,7	13,1
Spokój w narodzie	11,2	20,0	26,9	12,2
Wielka miłość	63,2	52,0	58,7	56,3
Pomoc innym	17,4	31,2	33,6	24,5
Wykształcenie	28,9	28,0	24,5	18,8
Inne	2,1	0,8	1,4	1,3

Uwaga: Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ respondenci mogli wybrać więcej niż jedną wartość.

W całej zbiorowości maturzystów puławskich w 2016 r. wybierano jako najważniejsze w życiu następujące wartości: dobrobyt – 32,5%, sława – 5,9%, władza – 4,9%, spokojne życie – 46,5%, dużo przygód – 30,4%, silny charakter – 36,0%, szczęście rodzinne – 69,9%, ciekawa praca – 34,6%, szacunek ludzki – 51,0%, wiara religijna – 29,7%, grono przy-

jaciół – 43,7%, świadomość bycia potrzebnym innym ludziom – 38,1%, pomyślność ojczyzny – 15,7%, spokój w narodzie – 26,9%, wielka odwzajemniona miłość – 58,7%, pomaganie innym ludziom – 33,6%, wykształcenie – 24,5%, inne wartości – 1,4%, brak odpowiedzi – 0,7%¹².

W 2016 r. naczelna wartość życia codziennego, jaką jest szczęście rodzinne, utrzymała swoją pozycję w hierarchii uznawanych wartości, mimo niewielkiego spadku aprobaty. Spadek ten jest znacznie większy, jeżeli porównamy ogólną ocenę rodziny według kategorii „bardzo ważne” i „raczej ważne” (93,4%) z oceną szczęścia rodzinnego i jego znaczenia w kontekście innych wartości życia codziennego (69,9%). Prawdopodobnie wartość rodziny jeszcze uległaby pomniejszeniu, gdybyśmy zestawili ją alternatywnie z innymi konkurencyjnymi wartościami, jak np. rodzina a wykształcenie, rodzina a praca, rodzina a kariera zawodowa, rodzina a wolność. Jak wynika z niektórych badań socjologicznych, wśród dorosłej ludności, a zwłaszcza wśród młodzieży, w warunkach transformacji ustrojowej wzrasta znaczenie pracy zawodowej, kariery życiowej oraz wykształcenia. Nacisk na ambicje i przedsiębiorczość sprawia, że kwalifikacje zawodowe i wykształcenie stają się ważnym czynnikiem sukcesu życiowego. W zbiorowości młodzieży maturalnej wartości: praca i wykształcenie nie zyskały na znaczeniu i nie oddziaływały konkurencyjnie na wartość szczęścia rodzinnego. Być może młodzież ceni pracę i wykształcenie jako wartości instrumentalne, a stąd nieczęsto umieszcza je wśród

¹² K. Skoczyła, *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw wschodnich*, s. 97–100; W. Janocha, *Religijność osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Studium socjologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011; A. Kasperek, *Poczucie sensu w życiu młodzieży akademickiej. Porównanie wyników z badań z lat 1988, 1998, 2005 i 2017*, [w:] *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, S. H. Zaręba, M. Zarzecki (red.), Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018, s. 60–63.

najważniejszych celów i dążeń życiowych, o charakterze naczelnym.

Wśród wielu celów i dążeń życiowych naczelne miejsce przypada rodzinie. Wartość „szczęśliwe życie rodzinne”, skupiająca na sobie najwięcej wyborów, zajmuje zdecydowanie pierwszą pozycję wśród ocenianych wartości, które lokują się niżej na szczeblach drabiny hierarchicznej wartości. Być może udane życie rodzinne jest nie tylko traktowane jako wartość autonomiczna, ale i jako wartość instrumentalna. W tym drugim przypadku rodzina byłaby nie tylko zabezpieczeniem życiowym, ale i formą ucieczki przed niebezpieczeństwami zagrażającego świata.

Drugi blok wartości życiowych młodzieży maturalnej tworzą: wielka odwzajemniona miłość, szacunek ludzki, grono przyjaciół, spokojne życie, ciekawa praca, silny charakter, świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom, dobrobyt, pomoc innym, dużo przygód (powyżej 30% akceptacji). Zwłaszcza wartość „wielka odwzajemniona miłość” zaznacza się u przeszło połowy badanych maturzystów. Te dwie wartości: rodzina i miłość, zwane przez badaczy wartościami afiliacyjnymi, wyrażającymi pragnienie przynależenia do małych grup społecznych, dominują nad pozostałymi celami i dążeniami życiowymi. Wartości znajdujące się na kolejnych miejscach dzieli niewielki dystans, mogą więc one zmieniać swoje miejsce w strukturze uznawanych wartości¹³.

¹³ O. Štefaňak, *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin 2013, s. 152–164; E. Żerel, *Aspekty doradztwa zawodowego w świetle wartości młodzieży*, [w:] *Wyzwania dla współczesnego doradztwa zawodowego*, E. Żerel, M. Jedynak (red.), Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2005, s. 48; W. Świątkiewicz, *Troska o rodzinę czy zbijanie majątku*, [w:] *Rodzina w sercu Europy. Rybnik – Nitra – Hradec Králové – Szeged. Socjologiczne studium rodziny współczesnej*, W. Świątkiewicz (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 162–165.

W przedziale od 10% do 30% sytuują się następujące wartości: wiara religijna, spokój w narodzie, wykształcenie, pomyślność ojczyzny, sława i władza. Tylko nieliczni ankietowani wskazywali na inne jeszcze cele i dążenia życiowe. Podobny układ hierarchiczny wartości codziennych skonstatowano wśród badanych maturzystów lubelskich w roku szkolnym 2009/2010. Szczęście rodzinne i wielka miłość znalazły się na czele deklarowanych wartości. Poza trzema przypadkami różnice akceptacji poszczególnych wartości wynosiły tylko po kilka punktów procentowych.

Dla porównania warto dodać, że w roku 2016 młodzież polska – według sondażu CBOS – deklarowała następujące cele i dążenia życiowe jako najważniejsze w życiu: miłość, przyjaźń – 48%; udane życie rodzinne, dzieci – 42%; ciekawa praca zgodna z zainteresowaniami – 40%; osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery – 34%; zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej – 28%; spokojne życie bez kłopotów, konfliktów – 27%; życie barwne, pełne rozrywek – 17%; bycie użytecznym dla innych – 12%; udane życie seksualne – 11%; osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki – 9%; niezależność w pracy – 7%; życie zgodne z zasadami religijnymi – 6%; zdobycie władzy politycznej – 2%; możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej – 1%¹⁴.

W latach 1994–2016 nastąpiły pewne zmiany w strukturze celów i dążeń życiowych młodzieży maturalnej. Dotyczyły one niewielkich wzrostów akceptacji poszczególnych wartości i nieznacznych przesunięć w hierarchii uznawanych

¹⁴ R. Boguszewski, *Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży*, [w:] *Młodzież 2016. Opinie i Diagnozy* nr 38, M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), CBOS, Warszawa 2017, s. 66; D. Szaban, *Orientacje aksjologiczne i determinanty sukcesu według studentów*, [w:] *Młodzież w czasach nieufności. Studenci zielonogórcy o sobie i innych*, M. Zielińska, D. Szaban (red.), Fundacja Obserwatorium Społeczne Inter Alia, Zielona Góra 2016, s. 93–99.

wartości (o jedno lub dwa miejsca). Wzrost aprobaty odnotowano w odniesieniu do następujących wartości: dobrobyt (wzrost o 10,6%), spokojne życie (o 24,2%), dużo przygód (o 5,2%), silny charakter (o 14,1%), ciekawa praca zgodna z zainteresowaniami (o 6,3%), szacunek ludzki (o 20,4%), przyszłość ojczyzny (o 6,6%), spokój w narodzie (o 15,7%), pomoc innym (o 16,2%). W odniesieniu do pozostałych wartości wzrost aprobaty lub dezaprobaty nie przekraczał 5%. Okazuje się, że dążenia i cele życiowe pozostają od wielu lat podobne oraz podlegają niewielkim zmianom.

Wartości materialne (dobrobyt) nieco rzadziej aprobowali kobiety niż mężczyźni (29,8% wobec 36,4%), młodzież licealna nieco częściej niż młodzież z techników (34,1% wobec 31,1%), młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach nieco rzadziej niż mieszkająca w Puławach (31,6% wobec 33,9%), młodzież wierząca rzadziej niż niewierząca (29,4% wobec 48,1%), młodzież systematycznie praktykująca rzadziej niż w ogóle niepraktykująca (20,0% wobec 42,6%). O ile cechy demograficzne i społeczne tylko nieznacznie różnicowały stosunek ankietowanej młodzieży do wartości materialnych, o tyle wiara i praktyki religijne oddziaływały znacząco na wybór tych wartości. W miarę przechodzenia od osób wierzących do niewierzących oraz od systematycznie praktykujących do w ogóle niepraktykujących wzrastały w sposób liniowy wskaźniki aprobaty wartości materialnych.

W badanych środowiskach szkolnych i w poszczególnych kategoriach demograficznych i społecznych występują pewne zróżnicowania dotyczące miejsca rodziny wśród celów i dążeń życiowych młodzieży, co wskazuje poniekąd na uniwersalny charakter tej wartości. Kobiety częściej niż mężczyźni aprobowali rodzinę jako wartość (74,4% wobec 63,6%), młodzież z liceów rzadziej niż młodzież z techników (65,2% wobec 74,3%), młodzież mieszkająca na wsi i w małych miastach częściej niż mieszkająca w Puławach

(76,8% wobec 58,7%), młodzież wierząca częściej niż niewierząca (81,4% wobec 40,7%), młodzież regularnie praktykująca częściej niż w ogóle niepraktykująca (72,9% wobec 50,0%).

Podobne różnice zaznaczyły się w odniesieniu do wartości religijnych. Kobiety częściej niż mężczyźni akceptowały wartości religijne (35,7% wobec 21,2%), młodzież licealna nieco rzadziej niż młodzież z techników (28,7% wobec 29,7%), młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach częściej niż mieszkająca w Puławach (30,5% wobec 28,4%), młodzież wierząca częściej niż niewierząca (44,6% wobec 0,0%), młodzież systematycznie praktykująca częściej niż w ogóle niepraktykująca (50,0% wobec 7,4%). Zarówno wartości prorodzinne jak i religijne częściej aprobowaly kobiety, młodzież z techników, mieszkająca na wsi lub w małych miastach, deklarująca się jako wierząca i praktykująca.

Pomimo wzrostu znaczenia niektórych celów i dążeń życiowych (zwłaszcza dobrobytu), wartości prorodzinne (szczęście rodzinne), łącznie z wielką odwzajemnioną miłością, utrzymują się na naczelnym miejscu¹⁵. Udane życie rodzinne młodzież maturalna z końca drugiej dekady XXI w. rozumie zapewne łącznie z zaspokojeniem potrzeby bezpieczeństwa emocjonalnego (spokojne życie) i materialnego (dobrobyt, praca, wykształcenie), a także potrzeby samorealizacji. Zaakcentowanie wartości prorodzinnych jako ważnych jest jednak rzeczą zmienną. Tylko trzecia część ankietowanych wybierała wartości prospołeczne (świadomość przydatności dla innych, pomaganie innym). Przejawem procesów indywidualizacyjnych jest prawdopodobnie spadek zainteresowania wartościami o charakterze prospołecznym, wymagających bezinteresownego otwarcia się na sprawy i proble-

¹⁵ K. Kaźmierska, *Młodzież archidiecezji łódzkiej. Szkic do portretu*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2018, s. 47–56.

my współczesnego człowieka i świata. Dopiero na dwunastym miejscu znajduje się wiara religijna i raczej z tendencją malejącą¹⁶.

Wartości codzienne nadające sens życiu

W badaniach socjologicznych wartości są pojmowane najczęściej jako zwerbalizowany przedmiot celów i dążeń stosunkowo łatwo obserwowalnych. Poczucie czy postawa wobec sensu życia jest jakby „nasiąknięta” wartościami uznawanymi przez jednostkę. Odpowiadając na pytanie o sens życia, respondenci dokonują jego świadomej lub nieświadomej „relatywizacji” do warunków, w jakich żyją. Te sensotwórcze treści zmieniają się wraz z wiekiem, poszerzają się ciągle możliwości człowieka w zakresie dookreślenia sensu życia. Wartości i poczucie sensu życia są w stosunku do siebie dopełniające. Osobowość człowieka rozwija się pod wpływem wartości nadających życiu sens, wartości pożądaných, nawet jeżeli nie zawsze realizowanych czy nawet nie w pełni możliwych do realizacji.

Wartości związane z sensem życia wykraczają niejednokrotnie poza aktywności codzienne, będące osiągnięciem celów konkretnych, porządkują one i kierunkują życie czło-

¹⁶ Według sondażu CBOS z maja 2013 r. 80,7% badanych dorosłych Polaków wybrało spośród wartości najważniejszych w życiu – szczęście rodzinne, a dalej zachowanie dobrego zdrowia – 71,6%, wykształcenie – 9,2%, pomyślność ojczyzny – 3,5%, grono przyjaciół – 9,9%, życie pełne przygód i wrażeń – 3,6%, dobrobyt, bogactwo – 5,2%, wiara religijna – 14,2%, sukces, sława – 0,8%, spokój – 21,2%, kontakt z kulturą – 1,5%, praca zawodowa – 12,5%, wolność głoszenia własnych poglądów – 3,7%, możliwość udziału w demokratycznym życiu społeczno-politycznym – 0,2%, uczciwe życie – 28,4%, szacunek innych ludzi – 19,0% (*Aktualne problemy i wydarzenia* (nr 276), Komunikat z badań CBOS /do użytku wewnętrznego/, Warszawa 2013, s. 32).

wieka. Są one ważne dla osiągnięcia sensu życia, który jest niezbędnym, by w ogóle żyć. „Co jest sensem naszego życia, czy też sensem życia wszystkich żywych stworzeń? Każdy, kto znajduje odpowiedź na to pytanie, jest człowiekiem religijnym. Czytelnik zapewne zapyta: czy zadawanie sobie podobnego pytania ma w ogóle jakiś sens? Odpowiadam na to: kto na własne istnienie i istnienie swych bliźnich zapatruje się jako na proces pozbawiony sensu, jest nie tylko nieszczęśliwy, lecz również i niezdolny do życia”¹⁷.

Sens życia powiązany z działaniem celowym i zamierzonym jest ukierunkowany na wartości. Sens nie tylko trzeba odnaleźć, ale go odnaleźć można, właśnie poprzez odwołanie się do mniej lub bardziej obowiązujących wartości, do zasad moralnych, jakie wykrystalizowały się w społeczeństwie ludzkim w trakcie jego historii. „Żyjemy w społeczeństwie obfitości, ale nie jest to tylko obfitość dóbr materialnych, lecz również obfitość informacji, eksplozja informacji. Coraz więcej książek i czasopism piętrzy się na naszych biurkach. Zalewają nas podniety, nie tylko seksualne. Jeśli człowiek chce się oprzeć owemu zalewowi podniet, jaki niosą środki masowego przekazu, musi wiedzieć, co jest ważne, a co nie, co jest istotne, a co nie, jednym słowem, co ma sens, a co nie”¹⁸.

Człowiek jako jednostka i jako członek różnych grup społecznych jest ukierunkowany na poszukiwanie wartości. Odnajdywanie i doświadczanie tych wartości jest ważnym i niezbędnym źródłem kształtowania się poczucia sensu życia. Utrata tych wartości pociąga za sobą różnego rodzaju stresy, frustracje, obniżenie poziomu poczucia sensu życia lub nawet jego brak oraz zachwianie funkcjonowania w życiu społecznym. Sens życia jest kształtowany zarówno przez

¹⁷ A. Einstein, *Jak wyobrażam sobie świat. Przemyslenia i opinie*, T. Lanczewski (tłum.), Copernicus Center Press, Kraków 2017, s. 21.

¹⁸ V. E. Frankl, *Nieświadomiony Bóg*, B. Chwedeńczuk (tłum.), Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1978, s. 94.

wartości o charakterze bardziej ogólnym, których realizacja rozciąga się w czasie, jak i przez wartości związane z celami doraźnymi, mniej wpływającymi na całościową organizację życia indywidualnego i społecznego. I jedno, i drugie stanowią motywacyjną podstawę działań.

Ludzie, którzy wybierają nawet te same wartości, nie zawsze przeżywają je z taką samą intensywnością w perspektywie sensu życia, jednak głęboko uwewnętrznione wartości sensotwórcze stają się głównym motywem ludzkich decyzji i działań (znaczące, wiodące, kluczowe, naczelne wartości). To, co cenimy, co uważamy za słuszne, jakich dokonujemy wyborów w sferze wartości ma podstawowe znaczenie dla zrozumienia człowieka i świata. Aby nie popaść w chaos aksjologiczny i rozpacz, człowiek poszukuje idei i ideałów przewodnich, dających mu ogólną orientację w czasie i przestrzeni, w celach i środkach. Szuka on jakiejś fundamentalnej orientacji, która pozwala osiągnąć jedność duchową. Dążenie do sensu jest tak głęboko zakorzenione w człowieku, że jego niespełnienie oznacza głębokie rozczarowanie, a nawet frustrację i załamanie życiowe. We współczesnym świecie coraz trudniej odnaleźć odpowiedzi na podstawowe pytania egzystencjalne i zamknąć je w jakiejś jednolitej formule interpretacyjnej¹⁹.

Przystępując do badania wartości nadających sens życiu przedstawiono respondentom do wyboru czternaście wartości odnoszących się do różnych sfer działania ludzkiego, z możliwością dodania od siebie wartości nie zamieszczonych w kafeterii pytania. Lista ocenianych wartości – zaczerpnięta z badań ogólnopolskich z 1973 r. – odpowiada różnym potrzebom i tendencjom poszczególnych jed-

¹⁹ J. Spętana, *Wychowanie a sens życia. Człowiek w obliczu dylematów egzystencjalnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2018, s. 185–215; S. Wolf, *Sens życia i jego znaczenie*, D. Misztal (tłum.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 77–125.

Tabela 2. Wartości nadające sens życiu w opinii maturzystów
(dane w %)

Kategorie odpowiedzi	Puławy			Lublin
	1994	2009	2016	
Miłość, wielkie uczucie	74,0	84,0	78,7	77,5
Zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół	49,6	55,6	53,5	43,7
Znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie	35,1	33,2	36,4	35,8
Szczęście rodzinne	72,7	80,4	75,5	72,7
Pieniądze, dobrobyt, komfort życia	29,8	32,0	34,6	29,3
Wykształcenie, dążenie do wiedzy	27,7	36,0	34,3	25,3
Praca, którą się lubi	47,5	52,0	51,4	43,2
Bogactwo wrażeń, zakosztowanie wszystkiego	6,6	12,8	10,8	5,9
Zdobycie indywidualności, własnego stylu	34,7	23,6	29,0	22,1
Wiara w jakąś wielką ideę	4,1	16,0	14,0	13,1
Głęboka wiara religijna	24,0	28,0	25,5	35,1
Działanie i dążenie do wybranego celu	26,9	39,2	35,7	28,0
Pozostawienie po swoim życiu trwałego śladu	19,0	22,0	19,6	20,5
Spokojne życie bez żadnych niespodzianek	5,0	9,6	11,2	5,2
Inne	3,3	0,8	0,7	0,2
Brak danych	1,2	0,8	1,0	–

Uwaga: Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ respondenci mogli wybierać po kilka wartości.

nostek oraz koncentruje się na wartościach określających szeroko rozumianą filozofię życiową młodzieży. Zadaniem badanych osób był wybór co najwyżej pięciu najbardziej cenionych wartości spośród tych, które wiążą się z sensem ludzkiego życia. Częstotliwość wyboru określonych wartości tylko w ogólnym zarysie wskazuje na uznawaną hierarchię wartości.

Dziedziny, w których badana młodzież maturalna dostrzegła w 2016 r. swoje dążenia do sensu, są zróżnicowane

wane. Wiążą się one z różnorodną treścią i intensywnością przeżycia, ale są zapewne ujmowane w świadomości badanych jako mające znaczenie sensotwórcze. Prawdopodobnie najczęściej pytanie o wartości nadające sens życiu kojarzy się respondentom z indagowaniem o cel, do którego dążą oni w życiu codziennym. Wśród wartości nadających sens życiu naczelną rolę zajmuje miłość oraz wielkie uczucie (78,7%); na drugim miejscu znajduje się szczęście rodzinne (75,5%); na trzecim zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół (58,7%); na czwartym praca, którą się lubi (51,4%); na piątym znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie oraz poczucie, że jest się w nim przydatnym i potrzebnym (36,4%); na szóstym wykształcenie, dążenie do wiedzy (34,3%); na siódmym działanie i dążenie do wybranego celu (35,7%). Pozostałe wartości były aprobowane przez mniej niż 30% ankietowanych maturzystów. Szczególnie nisko były oceniane takie wartości, jak: bogactwo wrażeń, wiara w jakąś wielką ideę oraz spokojne życie bez niespodzianek. Wartości religijne znalazły się wśród 14 ocenianych wartości na 9 miejscu (25,5% badanych maturzystów). Podobne wyniki uzyskano wśród maturzystów lubelskich²⁰.

Wśród „najważniejszych z ważnych” wartości wyróżniają się dwie: wielka odwzajemniona miłość i szczęście rodzinne. Kobiety częściej niż mężczyźni preferowały takie wartości, jak: miłość, wielkie uczucie (85,7% wobec 68,6%); znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie (39,3% wobec 32,2%); szczęście rodzinne (81,5% wobec 66,9); wykształcenie, dążenie do wiedzy (37,5% wobec 29,7%); wiara w jakąś wielką ideę (16,1% wobec 11,0%) i głęboka wiara religijna

²⁰ M. Rola, *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich*, s. 310–311; S. H. Zaręba, *W kierunku jakiej religijności? Studia nad katolicyzmem polskiej młodzieży*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008, s. 429–435.

(29,2% wobec 20,3%). Mężczyźni nieco częściej wskazywali na bogactwo wrażeń (15,3% wobec 7,7%); pozostawienie czegoś po swoim życiu (22,9% wobec 17,3%). W odniesieniu do pozostałych wartości życiowych nadających sens życiu różnice między wyborami kobiet i mężczyzn były minimalne. Kobiety nieco częściej wybierały wartości afiliatywne.

Maturzyści z liceów ogólnokształcących nieco rzadziej wybierali takie wartości, jak: miłość, wielkie uczucie (75,4% wobec 81,8%); zdobycie ludzkiego zaufania (50,7% wobec 56,1%); znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie (31,9% wobec 40,5%); szczęście rodzinne (68,1% wobec 82,4%); pieniądze i dobrobyt (27,5% wobec 41,2%); praca, którą się lubi (42,0% wobec 60,1%); głęboka wiara religijna (19,6% wobec 31,1%); spokojne życie bez niespodzianek (5,1% wobec 16,9%). W odniesieniu do pozostałych wartości niosących sens życia różnice dokonywanych wyborów przez młodzież z obydwu typów szkół były minimalne. Młodzież z techników nieco częściej niż młodzież licealna wybierała wartości zabezpieczające codzienne życie.

Różnice w wyborach wartości codziennych będących celami „wiodącymi” między młodzieżą wiejską i miejską ujawniają się wyraźnie tylko w kilku przypadkach. Młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach częściej niż mieszkająca w Puławach aprobowała znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie (41,2% wobec 28,4%), szczęście rodzinne (81,9% wobec 65,1%), wykształcenie (37,9% wobec 29,4%), oraz nieco rzadziej zdobycie indywidualności i umiejętności bycia sobą (26,6% wobec 33,0%). Pozostałe wartości były aprobowane przez ankietowanych maturzystów w podobny sposób. Młodzież ze wsi i małych miast szczególnie ceniła wartości prorodzinne i niektóre z wartości indywidualnych.

Postawy wobec religii różnicowały wybory niektórych wartości. Wierzący częściej niż niewierzący aprobują: miłość, wielkie uczucie (81,4% wobec 63,0%), znalezienie wła-

snego miejsca w społeczeństwie (37,9% wobec 25,9%), szczęście rodzinne (81,4% wobec 55,6%), głęboką wiarę religijną (37,9% wobec 3,7%), niewierzący z kolei nieco częściej wyżej oceniają takie wartości, jak: wykształcenie (35,6% wobec 40,7%), praca, którą się lubi (52,5% wobec 59,3%), bogactwo wrażeń (8,5% wobec 29,6%), zdobycie indywidualności (27,1% wobec 44,4%), dobrobyt i wysoki standard materialny (31,9% wobec 38,0%), działanie i dążenie do wybranego celu (33,9% wobec 48,1%), spokojne życie (10,2% wobec 18,5%). W podobny sposób oddziaływała zmienna niezależna „praktyki religijne”. Wierzący i regularnie praktykujący bardziej cenili wartości prorodzinne i afiliacyjne, niewierzący – wartości pragmatyczne (praca, wykształcenie), hedonistyczne, materialne i wartości związane z samo-realizacją.

W latach 1994–2016 nie zaznaczyły się wyraźne zmiany w deklarowanych dążeniach życiowych niosących ze sobą usensownienie życia, a przesunięcia w aprobacie poszczególnych wartości nie przekraczały kilku punktów procentowych. Szczęście rodzinne i wielka odwzajemniana miłość utrzymywały swoją priorytetową pozycję, przy niemal identycznych wskaźnikach procentowych aprobaty. Można by mówić tylko o niewielkich zmianach. Zyskały nieco na znaczeniu takie wartości, jak: wykształcenie (różnica 6,6%), wiara w jakąś wielką ideę (różnica 9,9%), działanie i dążenie do celu (różnica 8,8%), straciła na znaczeniu wartość „zdobycie indywidualności” (różnica 5,7%).

Wiele wskazuje na to, że badani maturzyści są skoncentrowani na swoich potrzebach, do pewnego stopnia kształtuje się orientacja na własne „ja”. Niezależnie od jakości deklarowanych przez maturzystów wartości życiowych trzeba podkreślić, że nie jest to pokolenie zawieszona w próżni aksjologicznej, ale jest zróżnicowane pod względem uznawanych wartości. Mimo przejawiających się wielu podobieństw w sferze wartości jest wątpliwe, czy uznawane przez jed-

nostki wartości prowadzą do wytworzenia się silniejszej grupowej czy pokoleniowej więzi²¹.

Wybory wielokrotne wartości usensowniających życie ukazują zbliżony obraz uznawanych wartości. Wartości afiliacyjno-stabilizacyjne utrzymują swoją naczelną pozycję. Wielka miłość, szczęśliwe życie rodzinne, zdobycie ludzkiego zaufania – stanowią podstawę systemu aksjologicznego w perspektywie poszukiwania sensu życia. Wartości dotyczące współżycia z ludźmi mają uniwersalny charakter i w niewielkim stopniu podlegają modyfikacjom. Są one zawężone do prywatno-rodzinnego kręgu, zapewniającego bezpieczne życie bez napięć i konfliktów. W latach 1994–2016 zyskały nieco na znaczeniu wartości związane z pracą, dobrobytem, wykształceniem, dążeniem do wybranego celu (być może kariery) – to wartości, które są zapewne wzmacniane w warunkach radykalnych zmian związanych z modernizacją społeczną²².

Wartości codzienne jako ostateczne cele życiowe

W procesie kreowania własnej tożsamości osobowej człowiek wybiera różne cele i podejmuje zróżnicowane działania

²¹ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 333–336.

²² Według sondażu CBOS z marca 2017 r. dla 38% badanych dorosłych Polaków najważniejszą rzeczą w życiu, stanowiącą dla respondenta jego sens, było zdrowie, 8% – pieniądze, 1% – wykształcenie, 4% – miłość, 4% – szczęście, 9% – praca, 54% – rodzina, 14% – dzieci, 8% – wartości dotyczące życia społecznego, 7% – wartości egzystencjalne, 3% – wartości moralne, 5% – wartości religijne, 2% – dobro Polski i świata, 7% – trudno powiedzieć (M. Feliksiak, *Sens życia – wczoraj i dziś*, „Komunikat z badań CBOS” 2017, nr 41, s. 7–9).

dla ich realizacji. W tym dążeniu do ukształtowania swojej biografii życiowej nie nadaje on jednakowego znaczenia wszystkim obszarom życia indywidualnego i społecznego oraz nie uczestniczy w nich z taką samą aktywnością. Każdy buduje własną hierarchię ważności celów, dążeń i społecznych wartości. Niektóre z tych wartości, celów i dążeń nabierają charakteru najważniejszego (wartości ostateczne), wokół nich koncentrują się pozostałe cele i dążenia życiowe. Z reguły wartości i cele ostateczne odnoszą się do życia w dłuższej perspektywie, niekiedy mają charakter krótkookresowy i odnoszą się do najbliższej przyszłości (np. ukończenie szkoły). Przez wyznaczenie celów i właściwych mu wartości nasze istnienie i nasze działania nabierają znaczenia i sensu²³.

Według niektórych ujęć „wartości ostateczne (bezwzględne, autoteliczne) to takie, które uznawane są za godne realizacji ze względu na nie same, bez potrzeby żadnych dodatkowych uzasadnień, natomiast wartości instrumentalne (użytkowe, względne) są cenne ze względu na coś innego, zaś dążenie do ich realizacji wymaga dodatkowych uzasadnień”²⁴. Wartości instrumentalne (codzienne) mogą jednak nabierać w świadomości ludzi charakteru ostatecznego. W zależności od jednostki uznającej i realizującej daną wartość, a także od kontekstu społeczno-kulturowego, wartości codzienne są traktowane jako instrumentalne lub jako ostateczne (dwoisty charakter wartości codziennych). Wartości codzienne traktowane jako ostateczne nadają sens ludzkiemu życiu.

²³ J. Mariański, *Wartości ostateczne*, [w:] *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas, A. Maj (red.), Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, Radom 2016, s. 1274–1280.

²⁴ A. Lewicka-Strzałecka, *Postawy praktyczne. Teoretyczne i empiryczne determinanty orientacji sprawnościowych*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1993, s. 46; J. Mariański, *Między nadzieją i zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998.

Władysław Piwowarski wyróżnia trzy orientacje na wartości ostateczne, a mianowicie: orientację religijną, orientację ateistyczną i orientację na wartości „bliższe” (konsumpcyjne, instrumentalne), przy czym każdy z tych porządków wartości jest zróżnicowany i zindywidualizowany. Orientacja na wartości ostateczne ma charakter religijny lub pozareligijny. W pierwszym przypadku cele ostateczne, jakie jednostka sobie stawia, są związane z *sacrum* (Bóg, Siła Wyższa, Nadprzyrodzoność, Absolut itp.), w drugim zaś z dążeniami należącymi do sfery *profanum*, którym przypisuje się szersze funkcje w sensie ich absolutyzowania. Wartości ostateczne określają finalny stan ludzkich aspiracji, dążeń i działań. Wartości ostateczne uznawane przez niewierzących nie mają odniesień do Transcendencji, są to wartości ze sfery *profanum*, traktowane jako ostateczne, dostarczające sensu oraz identyczności osobowej. W warunkach sekularyzacji, promującej postawy „racjonalne” i z „tego świata”, tracą na znaczeniu religijne orientacje na wartości ostateczne. Religia znacznie mniej niż dawniej wskazuje, jaki powinien być cel naszych ludzkich dążeń, a moralność staje się niemal wyłącznie sprawą ludzką, a nie sprawą boską²⁵.

Trzecią orientację „ostateczną” spotyka się wśród ludzi o niewyrobnym lub ambiwalentnym światopoglądzie, którzy poszukują sensu i identyczności w wartościach dnia codziennego, w pewnych dziedzinach ludzkiego życia. Człowiek zaabsorbowany sprawami „tego świata”, stawiający sobie do osiągnięcia przede wszystkim cele bliższe, związane z rzeczywistością doczesną, nadaje niejednokrotnie tym celom rangę wartości ostatecznych. Tego typu postawy określa się niekiedy jako praktyczny indyferentyzm religijny, połą-

²⁵ W. Piwowarski, *Wartości religijno-moralne młodzieży polskiej*, [w:] J. Mariański, W. Zdaniewicz, *Wartości religijne i moralne młodych Polaków*, Zakład Socjologii Religii SAC, Warszawa 1991, s. 223–227.

czony z konsumpcyjnym stylem życia. „Materializm” praktyczny pozostaje często w korelacji z obojętnością religijną, a niekiedy także z obojętnością wobec jakiegokolwiek światopoglądu. Bóg znika z ich egzystencjalnego horyzontu, nawet jeżeli ludzie ci bardzo rzadko określają siebie jako niewierzących. Z tego względu indyferentyzm praktyczny jest niebezpieczny zarówno z religijnego, jak i wychowawczego punktu widzenia.

Pytamy więc, jakie sprawy stawia młodzież na szczycie hierarchii wartości, co uznaje za ostateczny cel w swoim życiu? Z zaproponowanych 21 wartości respondenci mogli wybrać najwyższej pięć, a następnie wskazać najważniejszą wartość. Wśród ocenianych wartości znajdują się zarówno wartości codzienne, jak i religijne oraz podstawowe. Pozostaje jednak wątpliwość, czy można porównywać tak różne wartości i na tej drodze je hierarchizować, czy – wreszcie – istnieje wspólna miara dla ich porównywania? Uzyskane wyniki empiryczne prezentuje tabela 3, zawierająca odpowiedzi na następujące pytanie: „Która z niżej podanych wartości stanowi Twój ostateczny cel życia?”

W całej zbiorowości młodzieży maturalnej w 2016 r. 69,2% badanych wybierało szczęście rodzinne jako wartość stanowiącą ostateczny cel życia, czyli nieco mniej niż jako wartość ważną wśród wartości codziennych i wartości niosących sens życia. Na dalszych miejscach znalazły się: praca i poświęcenie się dla swoich dzieci – 37,8%, umiejętność nadawania sensu własnemu życiu – 35,7%, osiągnięcie zbawienia wiecznego – 34,6%, zachowanie wiary w Boga – 34,3%, sprawiedliwość i równość w świecie – 33,2%, mądrość – 33,2%, zlikwidowanie nędzy i głodu na świecie – 32,3%. Pozostałe wartości sytuowały się w swojej aprobacie poniżej 30%. Szczególnie nisko oceniano takie wartości, jak: zwycięstwo socjalizmu, ofiarna praca dla społeczeństwa, triumf Kościoła w świecie, poświęcenie się dla dobra ojczyzny, uzyskanie sławy, doskonałość duchowa. Nieznaczną

Tabela 3. Wartości codzienne jako ostateczny cel życiowy w świadomości maturzystów (dane w %)

Kategorie odpowiedzi	Puławy			Lublin
	1994	2009	2016	
Osiągnięcie zbawienia wiecznego	39,7	36,0	34,6	51,7
Zabezpieczenie trwałego pokoju na świecie	14,0	12,0	12,9	8,7
Zwycięstwo socjalizmu	1,2	4,0	3,5	1,8
Ofiarna praca dla społeczeństwa	1,7	7,2	3,8	3,3
Triumf Kościoła w świecie	1,7	4,4	6,3	5,9
Zachowanie wiary w Boga	40,1	31,2	34,3	44,1
Uwolnienie ludzi od przesądów religijnych	5,4	6,8	11,2	6,5
Zlikwidowanie nędzy i głodu na świecie	34,3	34,8	32,2	30,3
Braterstwo między narodami	7,4	17,2	19,2	10,9
Sprawiedliwość i równość w świecie	17,4	30,8	33,2	26,6
Umiejętność nadawania sensu własnemu życiu	47,1	36,8	35,7	39,7
Poszanowanie godności i praw człowieka	29,3	29,2	26,6	27,7
Praca i poświęcenie dla swoich dzieci	26,4	34,8	37,8	35,2
Poświęcenie dla dobra ojczyzny	5,4	9,6	9,1	10,0
Osiągnięcie dobrobytu	19,8	26,8	22,0	22,0
Szczęście rodzinne	70,2	66,4	69,2	68,3
Zyskanie sławy	4,5	6,0	4,9	3,7
Pozostawianie czegoś po sobie	25,2	25,6	19,6	21,2
Przeżyć jak najwięcej	30,2	27,6	26,9	23,1
Mądrość	32,2	30,8	33,2	28,8
Doskonałość duchowa	15,3	7,2	4,5	7,7
Inne	6,6	0,4	0,7	1,5
Brak danych	–	0,4	1,7	–

Uwaga: Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ respondenci wybierali po kilka wartości.

liczba respondentów wskazywała na inne wartości stanowiące ostateczny cel człowieka (1,7%).

W wielokrotnych wyborach wartości stanowiących ostateczny cel życia na pierwszym miejscu w 2016 r. znalazło się szczęście rodzinne. Rodzina należy do wartości wysoko cenionych i ma utrwaloną pozycję w systemie wartości najważniejszych w życiu. Kobiety częściej niż mężczyźni aprobowały szczęście rodzinne (78,0% wobec 56,8%); młodzież z liceów ogólnokształcących nieco rzadziej niż młodzież z techników (66,7% wobec 71,6%); młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach częściej niż młodzież mieszkająca w Puławach (78,0% wobec 55,0%); młodzież wierząca częściej niż młodzież niewierząca (76,3% wobec 37,0%); młodzież regularnie praktykująca częściej niż w ogóle niepraktykująca (65,7% wobec 50,0%). Wartości prorodzinne częściej akceptowały kobiety, młodzież z techników, mieszkająca na wsi lub w małych miastach oraz silniej związana z religią.

Podobny układ korelacyjny kształtował się w odniesieniu do wartości religijnych („zachowanie wiary w Boga”). Kobiety częściej niż mężczyźni wskazywały na wartości religijne (39,9% wobec 26,3%); młodzież ze szkół licealnych rzadziej niż z techników (29,0% wobec 39,2%); młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach nieco częściej niż mieszkająca w Puławach (34,5% wobec 33,9%); młodzież wierząca zdecydowanie częściej niż niewierząca (50,8% wobec 0,0%); młodzież systematycznie praktykująca częściej niż młodzież w ogóle niepraktykująca (58,6% wobec 9,3%).

Wartość „zlikwidowanie nędzy i głodu na świecie” nieco częściej aprobowały kobiety niż mężczyźni (35,1% wobec 28,0%); młodzież licealna nieco rzadziej niż młodzież z techników (27,5% wobec 36,5%); młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach częściej niż mieszkająca w Puławach (36,2% wobec 25,7%); młodzież wierząca częściej niż niewierząca (32,2% wobec 25,9%); młodzież regularnie praktykująca nieco rzadziej niż młodzież w ogóle niepraktykująca

(31,4% wobec 33,3%). Wartości prospołeczne nieco częściej akceptowały kobiety, młodzież z techników, młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach oraz deklarująca się jako wierząca.

W latach 1994–2016 nastąpiły nieznaczne, ale charakterystyczne zmiany w hierarchii wartości określających ostateczny cel życia. Przeciętny wskaźnik w wyborach wielokrotnych był na tym samym poziomie (1994 r. – 22,3%, 2009 r. – 23,1%, 2016 r. – 22,9%), o ponad 5% zmniejszyła się aprobatą takich wartości, jak: osiągnięcie zbawienia wiecznego (różnica 5,1%), zachowanie wiary w Boga (różnica 5,8%), pozostawienie czegoś po sobie (różnica 5,6%), doskonałość duchowa (różnica 10,8%). Zwiększyła się natomiast aprobatą wartości: uwolnienie ludzi od przesądów religijnych (różnica 5,8%), braterstwo między narodami (różnica 11,8%), sprawiedliwość i równość na świecie (różnica 11,4%). Inne oceniane wartości pozostawały na tym samym poziomie (zmiany poniżej 5%). Ogólnie mówiąc, nieznacznie zmniejszyły się wskaźniki aprobaty wartości religijnych i wzrosły wskaźniki uznania niektórych wartości prospołecznych.

Podobne wyniki uzyskano w innych badaniach socjologicznych. Maturzyści lubelscy uzyskali w roku szkolnym podobny poziom aprobaty wartości codziennych określających cel życia człowieka (wskaźnik przeciętny 22,7%). Jedyne w odniesieniu do wartości religijnych maturzyści lubelscy nieco różnili się od maturzystów puławskich. O 17,1% wyprzedzali oni maturzystów puławskich w aprobacie wartości „osiągnięcie zbawienia wiecznego” i o 9,8% w akceptacji wartości „zachowanie wiary w Boga”. Wśród wartości codziennych jako ostatecznych celów życiowych na pierwszym miejscu znalazła się rodzina²⁶.

²⁶ M. Rola, *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich*, s. 297–299.

Badana młodzież maturalna preferowała w wyborach wielokrotnych wśród wartości ostatecznych przede wszystkim szczęście rodzinne, znacznie niżej niektóre wartości prospołeczne, wartości związane z religią i sensem życia oraz niektóre wartości podstawowe, jak sprawiedliwość i równość na świecie, poszanowanie godności i praw człowieka, zlikwidowanie nędzy na świecie. Szczególnie nisko oceniano wartości ideologiczne i niektóre wartości prospołeczne, jak zwycięstwo socjalizmu, ofiarna praca na rzecz społeczeństwa, zyskanie sławy, poświęcenie się dla dobra ojczyzny, a także doskonałość duchowa. Opierając się na wyborach wielokrotnych, trudno jest określić bardziej precyzyjnie, jaki rodzaj wartości codziennych pełni istotną funkcję celu ostatecznego. W związku z tym postawiono jeszcze dodatkowe pytanie o wartość najważniejszą spośród tych, które – w przekonaniu respondentów – stanowią cel ostateczny.

W 2016 r. wśród najważniejszych wartości stanowiących ostateczny cel życia (wybory jednorazowe) na pierwszym miejscu znalazły się wartości prorodzinne (35,0%), na drugim miejscu wartości religijne („osiągnięcie zbawienia wiecznego” – 11,9%), na trzecim praca i poświęcenie dla swoich dzieci (6,3%) i umiejętność nadawania sensu swojemu życiu (5,6%). Pozostałe wartości uzyskiwały wyniki sytuujące się poniżej granicy 5% (np. zachowanie wiary w Boga – 4,2%, sprawiedliwość i równość w świecie – 3,8%, poszanowanie godności i praw człowieka – 3,1%, przeżyć jak najwięcej – 2,8% i inne). Co ósmy badany maturzysta nie potrafił dokonać jednoznacznego wyboru (12,2%)²⁷.

W latach 1994–2016 utrzymywały się priorytety wartości określających cel ostateczny człowieka. Na pierwszym miejscu utrzymywały się wartości prorodzinne (wzrost aprobaty o 17,2%), na drugim miejscu sytuowały się wartości religijne,

²⁷ K. Skoczylas, *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw wschodnich*, s. 100–106.

ale przy tendencji oznaczającej spadek aprobaty („osiągnięcie zbawienia wiecznego” – spadek o 8,8%). W odniesieniu do pozostałych wartości przesunięcia rangowe i wskaźniki procentowe były niewielkie. Można by mówić w odniesieniu do nich o stabilizacji opinii maturzystów.

Wybory jednorazowe przegrupowaliśmy w cztery bardziej ogólne kategorie: wartości religijne (osiągnięcie zbawienia wiecznego, triumf Kościoła, zachowanie wiary w Boga), wartości podstawowe (zabezpieczenie pokoju na świecie, praca dla społeczeństwa, likwidacja głodu na świecie, poszanowanie godności, sprawiedliwość i równość, braterstwo między narodami, poświęcenie dla ojczyzny), wartości prorodzinne (poświęcenie dla swoich dzieci, szczęście rodzinne) i indywidualne (umiejętność nadawania sensu życiu, dobrobyt, sława, pozostawienie czegoś po sobie, przeżycie wrażeń, mądrość, doskonałość duchowa). Dwie wartości ideologiczne: zwycięstwo socjalizmu i uwolnienie ludzi od przesądów religijnych można traktować jako antytezę wartości religijnych.

W 1994 r. 26,1% badanych maturzystów opowiedziało się za wartościami religijnymi (0,4% – za wartościami antyreligijnymi), 13,3% – za wartościami podstawowymi, 20,7% – za wartościami prorodzinnymi, 24,7% – za wartościami indywidualnymi, 2,1% – inne odpowiedzi, 12,8% – brak odpowiedzi. W 2009 r. wybory wartości przedstawiały się następująco: 17,2% (0,8%), 13,2%, 39,6%, 20,0%, 1,2%, 8,0%; w 2016 roku (odpowiednio) – 16,4% (0,6%), 13,2%, 41,3%, 14,9%, 1,4%, 12,2%. W latach 1994–2016 zmniejszyła się aprobata wartości religijnych o 9,7% i wartości indywidualnych o 9,8% oraz zwiększyła się aprobata wartości prorodzinnych o 20,6%.

Wartości prorodzinne jako priorytetowe cele ostateczne są uznawane przez dwie piąte ankietowanych maturzystów, ale w okresie około 20 lat ich ranga wyraźnie wzrosła. Nie jest wykluczone, że w tym okresie zmieniło się nieco rozu-

mienie wartości prorodzinnych (od rodziny tradycyjnej do rodziny jako związku partnerskiego). Wartości religijne straciły co prawda na znaczeniu, ale i tak zajmują wysoką pozycję wśród wartości ostatecznych. Religia, która jako wartość życia codziennego znajdowała się na dalekiej pozycji, awansowała nieco jako wartość ostateczna. Kryzys wartości religijnych dotyczy więc bardziej wyraźnie płaszczyzny wartości codziennych niż ostatecznych.

Wartości stanowiące ostateczny cel – w opinii młodzieży – charakteryzują się ogromną różnorodnością. W wyborach wielokrotnych na czele preferowanych wartości znajdowało się szczęście rodzinne. W wyborach jednorazowych utrzymała się w zasadzie kolejność preferowanych wartości jako celów ostatecznych, ale zmniejszył się dystans między wartością uznaną za najważniejszą a pozostałymi. Wartości codzienne o charakterze indywidualnym lub prorodzinnym (łącznie) były częściej wskazywane jako cel ostateczny człowieka niż wartości religijne i podstawowe. Upatrywanie celu ostatecznego w bardzo różnorodnych wartościach, należących do odmiennych kategorii aksjologicznych, może świadczyć o braku świadomego rozgraniczenia porządków wartości: codziennych, podstawowych i ostatecznych. Wartości ze sfery *profanum* określające cel ostateczny mają bardziej prorodzinny niż indywidualny charakter.

Uwagi końcowe

Badani maturzyści z Puław i Lublina aprobują w różnicowany sposób wartości codzienne jako cele i dążenia życiowe, jako ostateczne cele i jako niosące sens życia. Młodzież szkolna w ogromnej większości przywiązuje wagę do posiadania określonego celu, który nadaje sens życiu. Są to cele niezbyt ambitne, mieszczące się w „zasięgu ręki”. Wśród aprobowanych celów i wartości egzystencjalnych wy-

różnia się przede wszystkim nastawieniem na rodzinę oraz miłość i uczucie. Preferowane wartości mają częściej charakter indywidualny niż społeczny, częściej wymiar wartości codziennych niż religijnych czy ostatecznych. Wybierane wartości pozwalają człowiekowi na stopniowe aktualizowanie własnych możliwości, co daje na ogół poczucie zadowolenia i radości. Istnieje niebezpieczeństwo przekształcania się uznawanych konkretnych celów życiowych w postawy konsumpcyjne i hedonistyczne, czyli uznawania za sensowne tego, co użyteczne, co przynosi radość i przyjemność, czego można doświadczyć w sposób wymierny i bezpośredni.

Nie potwierdziła się hipoteza, że w warunkach transformacji ustrojowej w latach dziewięćdziesiątych i w pierwszej dekadzie XXI w. szczęście rodzinne przestaje być głównym celem życiowym i sytuuje się na dalszych miejscach w hierarchii uznawanych wartości życia codziennego²⁸. Nawet wśród celów ostatecznych wartości prorodzinne są częściej preferowane niż wartości indywidualne i religijne. Rodzina jest bardziej ceniona w kategoriach ogólnych (bardzo ważna lub ważna wartość), nieco mniej jako wartość codzienna czy nadająca sens życiu i wyraźnie najmniej jako ostateczny cel człowieka. Przeprowadzone badania socjologiczne potwierdzają wyraźny wzrost znaczenia wartości materialnych wśród wybranych celów i dążeń życiowych, a także wartości związanych z pracą i wykształceniem.

²⁸ Uczniowie z klas drugich łódzkich liceów ogólnokształcących za ważne w życiu uznali rodzinę, wiarę, miłość i pracę. Raport z badania: „Szkolna ława czy salka parafialna? Religia w szkołach – rzeczywistość a oczekiwania w opiniach licealistów”, Łódź 2010, s. 18; M. Sroczyńska, *Ciągłość i przeobrażenia więzi rodzinnej we współczesnym społeczeństwie polskim (wzory męskości i kobiecości)*, [w:] *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo. Przemiany we współczesnej Polsce*, D. Gizicka (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 95–111.

W świetle zebranych materiałów empirycznych trudno byłoby jednak w pełni zweryfikować hipotezę o postępującej gwałtownie pragmatyzacji świadomości społecznej i merkantylizacji stosunków międzyludzkich. Być może opinie na temat „zmaterializowania” współczesnej młodzieży polskiej są nieco przesadzone. W wartościach codziennych szczególnie nisko są cenione wartości narodowe, jak spokój w narodzie i dobro ojczyzny, chociaż wielu ludzi młodych deklaruje gotowość poświęcenia życia w obronie ojczyzny. Wyraźnie tracą na znaczeniu takie cele życiowe, jak możliwość wpływania na sprawy publiczne oraz przynoszenie ludziom pożytku, bardziej są akcentowane cele indywidualne niż społeczne. Młodzi ludzie sytuują siebie raczej „na uboczu” życia politycznego, nie wykazują wzmożonej ekspansywności w sferze życia publicznego.

W dziedzinie celów i dążeń życiowych młodych Polaków oraz wartości niosących sens życia zaznacza się tendencja konstatawana wyraźnie w krajach wysoko rozwiniętych. Nie społeczeństwo, nie religia, nie instytucje różnego rodzaju, lecz osoba staje się rzeczywistością najwyższą. Jednostka wydaje się absolutem, czymś ważnym samym w sobie. Wszystko inne powinno „usprawiedliwić się” przed osobą, ona sama ma się doskonalić, niekoniecznie przez wypełnianie zadań (obowiązki). Także instytucje mają służyć osobie i o tyle są aprobowane, o ile nie stawiają jednostce nadmiernych wymagań i nakazów. Te ogólne, indywidualistyczne nastawienia życiowe łatwo nabierają odniesień hedonistycznych, jednostka staje się odbiorcą lub kolekcjonerem doznań i wrażeń. W środowiskach młodzieżowych w Polsce tendencje indywidualizacyjne są dostrzegane zarówno w wyborze celów i dążeń życiowych (wartości życiowe), jak i wartości uznawanych za sensotwórcze.

Akcentowana podmiotowość jest często ukierunkowana na poszukiwanie osobistego szczęścia „tu i teraz”, wśród wartości będących niejako w „zasięgu ręki”, czyli możliwych

do osiągnięcia. W klimacie ukierunkowania na poszukiwanie szczęścia w życiu doczesnym tracą na znaczeniu wartości o charakterze religijnym. Dokonujące się przemiany w uznawanych wartościach nie świadczą jeszcze o odwróceniu hierarchii wartości, lecz o zmianach ewolucyjnych. Kierunek rozwoju wydaje się co prawda dość wyraźny, ale należy oczekiwać, by sprawdzić, w jakiej mierze te tendencje okażą się stabilne w kolejnych latach lub też okażą się jedynie krótkotrwałymi odchyleniami od długofalowej ścieżki rozwoju. Socjologia powinna unikać budowania scenariuszy na przyszłość, które opierałyby się – bezpośrednio lub pośrednio – na modelu linearnym, o charakterze nieodwracalnego trendu rozwojowego.